

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΣΤΙΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ
ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Πρόεδρος : Νικόλαος Μέρτζος
Αντιπρόεδρος : Χαράλαμπος Νάσλας
Γεν. Γραμματεύς : Χαράλαμπος Παπαστάθης
Ταμίας : Θεόδωρος Δαρδαβέσης
Έφορος Βιβλιοθήκης : Ιωάννης Κολιόπουλος
Σύμβουλοι : Κωνσταντίνος Βαβούσκος
Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά
Αθανάσιος Καραθανάσης
Βασίλειος Πάππας

© Copyright: ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ISBN: 978-960-7265-88-3

NADIA DANOVA

**Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΣΤΙΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ
ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ**



ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
2008

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΣΤΙΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ
ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ*

Κατ' αρχήν οφείλω να εξηγήσω τον τίτλο της διάλεξής μου. Διάλεξα την έκφραση «προσπάθειες εκσυγχρονισμού της βουλγαρικής κοινωνίας», και όχι απλώς «εκσυγχρονισμός της βουλγαρικής κοινωνίας», γιατί, πραγματικά, με την πάροδο του χρόνου όλο και περισσότερο διερωτώμαι σε τι βαθμό ουσιαστικά πραγματοποιήθηκε αυτό το εγχείρημα.

Πριν μιλήσω για τον ρόλο των Ελληνικών Γραμμάτων στην βουλγαρική ιστορία, θα ήθελα να πω μερικά λόγια για την στάση της βουλγαρικής ιστοριογραφίας ως προς το θέμα της ελληνικής επιρροής στην πολιτιστική ζωή των Βουλγάρων. Αυτό εμφανίζεται στα βουλγαρικά κείμενα την εποχή της διαμόρφωσης της βουλγαρικής εθνικής ταυτότητας τον 18ο αι. και, φυσικά, βρίσκει την θέση του στην μεγάλη εθνική αφήγηση. Επιπλέον, το θέμα αυτό εισχωρεί μόνιμα στην εθνική μυθολογία των Βουλγάρων. Η διαδικασία διαμόρφωσης της βουλγαρικής εθνικής ταυτότητας διεξάγεται σχεδόν όμοια με την ίδια διαδικασία των άλλων κοινωνιών και, φυσικά, εδώ διαπιστώνουμε όλα τα χαρακτηριστικά της πορείας της δημιουργίας της νοερής κοινότητας.

* Κείμενο διαλέξεως στην Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, την 18η Απριλίου 2007.

Στον συνάδελφο Πασχάλη Κιτρομηλίδη οφείλουμε την μεταφορά του όρου του Μπενεντίκτ Άντερσον «Imagined Communities» στον χώρο της οθωμανικής Ανατολής, όσον αφορά την έκφραση της διαδικασίας οικοδόμησης του έθνους. Οφείλω να πω ακόμα ότι, πράγματι, η μετάφραση στα βουλγαρικά ενός σχετικού έργου του Πασχάλη Κιτρομηλίδη έθεσε ενώπιον των Βουλγάρων ιστορικών το πρόβλημα να βρουν την καταλληλότερη λέξη για την απόδοση του όρου του Μπενεντίκτ Άντερσον.

Έτσι στην διαδικασία οικοδόμησης της βουλγαρικής εθνικής ταυτότητας εμφανίζεται ο μύθος σύμφωνα με τον οποίο τα βουλγαρικά μεσαιωνικά χειρόγραφα καταστράφηκαν από τους Έλληνες μετά την άλωση της Βουλγαρίας από τους Τούρκους, το 1396, με σκοπό να εξελληνισθούν οι Βούλγαροι.

Η διαδικασία διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας των Βουλγάρων απαίτησε να κατασκευασθεί η αρνητική εικόνα του «άλλου» με τον οποίον γίνεται η σύγκριση – υποχρεωτική φάση της διαδικασίας αυτής – για να αποδειχθεί ότι είμαστε οι καλύτεροι.

Στην εθνική αφήγηση δεν έχει θέση μια θετική εικόνα του «άλλου» και, μάλιστα, όταν ο «άλλος» είναι πιο μπροστά στην οικονομική του ανάπτυξη και στην διαδικασία διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας. Αυτά τα στοιχεία της εθνικής μυθολογίας βρίσκονται στα έργα σχεδόν όλων των αντιπροσώπων της βουλγαρικής ρομαντικής ιστοριογραφίας, όπως και στα σχολικά εγχειρίδια στο δεύτερο μισό του 19ου αι.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να υπογραμμίσω ότι οι θέσεις του Άντονι Σμιθ για την οικοδόμηση της εθνικής ταυτότητας σε κοινωνίες χωρίς κράτος βοηθούν πολύ στο να καταλάβουμε τον σχετικό μηχανισμό της βουλγαρικής εθνικής ταυτότητας.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση της Βουλγαρίας, το

1879, ένα μέρος των Βουλγάρων ιστορικών, και προπαντός ο Ιβάν Σισμάνοφ, έκαναν προσπάθεια για μια νηφάλια προσέγγιση των προβλημάτων των ελληνο-βουλγαρικών σχέσεων στον τομέα των Γραμμάτων. Ο Σισμάνοφ είναι ο πρώτος που μίλησε για τον θετικό ρόλο του ελληνικού πολιτισμού στην βουλγαρική ιστορία και υποστήριξε με πολλά παραδείγματα τις θέσεις του. Η τάση αυτή στην βουλγαρική ιστοριογραφία συνεχίστηκε από τον Ιορντάν Ιβανόφ, τον Ιορντάν Τρίφωνοφ, τον Βασίλ Πούντεφ, τον Μάνιο Στοιάνοφ, την Αφροδίτα Αλέξιεβα κ.ά.

Η περίοδος της βουλγαρικής ιστορίας στην οποία θα ήθελα να εστιάσω την προσοχή σας περιλαμβάνει το δεύτερο μισό του 18ου αι. και το πρώτο μισό του 19ου αι. και περιλαμβάνει τις δεκαετίες στις οποίες διαμορφώνεται η αστική δομή της βουλγαρικής κοινωνίας. Στην βουλγαρική κοινωνία βασικό ρόλο στην διαδικασία εκσυγχρονισμού διαδραματίζουν οι έμποροι οι οποίοι συνδέονται με τα μεγάλα ευρωπαϊκά κέντρα.

Λόγω της καθυστέρησης της βουλγαρικής κοινωνίας σε σχέση με την ελληνική κοινωνία στον δρόμο της αστικής ανάπτυξης, η βουλγαρική διανόηση στηρίχθηκε στην ελληνική πείρα όσον αφορά την πρόσληψη και την εφαρμογή των ιδεών του Διαφωτισμού στον βουλγαρικό χώρο. Σε αυτό συνέβαλε το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος της βουλγαρικής διανόησης σπούδασε σε ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Επίσης, στις αρχές του 18ου αι., ο Παρτένι Πάβλοβιτς από την Σιλίστρα είναι μαθητής του Μεθοδίου Ανθρακίτη στην Καστοριά. Λίγο αργότερα, στο Άγιον Όρος εγκαταβιώνει ο Παΐσι Χιλενδάρσκι, ο οποίος έγραψε την πρώτη βουλγαρική ιστορία. Τα χρόνια αυτά λειτουργεί η Αθωνιάδα Σχολή, όπου διδάσκει ο Ευγένιος Βούλγαρης. Στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αι., πολλοί νέοι Βούλγαροι σπουδάζουν στις Ακαδημίες των Παραδουναβίων Ηγεμονιών, όπου διδάσκουν οι Ιώσηπος Μοισιόδακας, Γρ. Κωνσταντάς, Δ. Φι-

λιππίδης, Ν. Δούκας, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν τις ριζοσπαστικές τάσεις στον Νεοελληνικό Διαφωτισμό. Στο γυμνάσιο της Χίου σπουδάζει ο Ε. Βασκίδοβιτς. Στις Κυδωνιές σπουδάζουν οι Ι. Σελμίνσκι και Γ. Ζολότοβιτς. Στην Σμύρνη ο Κ. Φώτεινοφ. Στην Άνδρο οι Ι. Ντομπρόβσκι, Σ. Τσομάκοφ, Ι. Μακαριοπόλσκι κ.ά.

Τα ονόματα αυτά αποτελούν ένα μικρό δείγμα από τον κατάλογο των γνωστών Βουλγάρων που σπούδασαν στα ελληνικά ιδρύματα, και ανήκουν σε αυτούς που έπαιξαν βασικό ρόλο στις προσπάθειες εκσυγχρονισμού.

Η τύχη να διαθέτουμε τις Βιβλιοθήκες μερικών από αυτούς, και προπαντός των Ιβάν Ντομπρόβσκι, Νεόφιτ Μπόζβελι, Μάρκο Μπαλαμπάνοφ, Νεόφιτ Ρίλσκι, Εμμανουήλ Βασκίδοβιτς μας βοηθάει να ολοκληρώσουμε την εικόνα της επικοινωνίας των Βουλγάρων με τις δυνητικές ελληνικές εστίες επιρροής των ιδεών του Διαφωτισμού. Στις Βιβλιοθήκες αυτές συναντούμε τους τίτλους των έργων των Α. Κοραή, Γ. Κωνσταντά, Δ. Φιλιππίδη, Κ. Κούμα, Χ. Παμπλέκη, Θ. Φαρμακίδη, όπως και των μεταφράσεων στα ελληνικά των έργων των Ζ.-Ζ. Ρουσσώ, Βολταίρου, Heineccius, Μοντεσκιέ κ.ά.

Πριν από μερικά χρόνια προσπάθησα να ερευνήσω τον κατάλογο της Βιβλιοθήκης του ελληνικού σχολείου Φιλιππουπόλεως σε σχέση με την ιδεολογία του Κωνσταντίν Φώτεινοφ που σπούδασε εκεί, και ελπίζω να φάνηκε πολύ καθαρά ο ρόλος της για την ωρίμανση των ιδεών του.

Η ανάλυση των έργων των Βουλγάρων αποφοίτων των ελληνικών Σχολών μας επιτρέπει να ισχυρισθούμε ότι η ελληνική τους εκπαίδευση επηρέασε ουσιαστικά στην διαμόρφωση των ιδεών τους, σύμφωνα με τις τάσεις εκσυγχρονισμού που διαγράφονται στην πνευματική ζωή της Ευρώπης και της Αμερικής τον 18ο και στις αρχές του 19ου αι. Και αυτό το διαπιστώνουμε στις λύσεις που αυτοί δίνουν στα κύρια προβλήματα της ανάπτυξης της βουλγαρικής κοινωνίας.

Στο πρώτο βασικό πρόβλημα επιλογής προσανατολισμού του πολιτιστικού μοντέλου, οι Σοφρόνι Βρατσάνσκι, Π. Μπερόν, Κ. Φώτεινοφ, Νεόφιτ Μπόζβελι και Ιβάν Ντομπρόβσκι είναι απαρέγκλιτοι – όλοι επιμένουν ότι οι Βούλγαροι πρέπει να ακολουθήσουν το παράδειγμα της Πεφωτισμένης Ευρώπης. Και αυτή η επιλογή γίνεται τελείως συνειδητά, γνωρίζοντας την αρνητική στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας προς την Ευρώπη των αιρετικών. Έχω όλους τους λόγους να πιστεύω ότι η επιλογή του μοντέλου της Πεφωτισμένης Ευρώπης έγινε με την συμμετοχή των έργων του Κοραή, του Κωνσταντά, του Φιλιππίδη, τα οποία ο Μπόζβελι, ο Φώτεινοφ και ο Ντομπρόβσκι ήξεραν καλά.

Ο ρόλος των Ελληνικών Γραμμάτων είναι ιδιαίτερα αισθητός στην διαμόρφωση των ιδεών του Φώτεινοφ και του Ντομπρόβσκι στο γλωσσικό ζήτημα. Όπως για τους Έλληνες, έτσι και για τους Βουλγάρους, το πρόβλημα επιλογής για το ποια γλώσσα πρέπει να είναι στην βάση της κοινής για όλο το έθνος γλώσσα, δεν ήταν απλό φιλολογικό δίλημμα. Και ο Φώτεινοφ και ο Ντομπρόβσκι έχουν επίγνωση του ότι από την λύση του διλήμματος αυτού εξαρτάται η έκταση του κύκλου των ανθρώπων που θα συμμετέχουν στην εκπαίδευση και σε τελική ανάλυση στις διαδικασίες εκσυγχρονισμού. Και οι δύο τους δηλώνουν τον σεβασμό τους προς τον Κοραή, και προπαντός προς τις γλωσσικές του ιδέες. Εκτός απ' αυτό, ο Φώτεινοφ δημοσιεύει στο περιοδικό του Λιουμποσλόβιε την μετάφραση της εισαγωγής του Φιλιππίδη στην φιλοσοφία του Φρ. Σοάβε, όπου αναπτύσσονται οι ιδέες του Τζ. Λοκ και του Κοντιγιάκ για την γλώσσα.

Ιδιαίτερα αισθητή είναι η επίδραση των Ελληνικών Γραμμάτων στην διαμόρφωση των παιδαγωγικών ιδεών του Πέταρ Μπερόν, του Κωνσταντίν Φώτεινοφ και του Νεόφιτ Μπόζβελι, οι οποίοι αντλούν από την ελληνική γραμματολογία τα επιχειρήματα για την υπεράσπιση της θέσης τους όσον αφορά τον βασικό ρόλο της προσωπικής πείρας για την

πρόσληψη του μυαλού του παιδιού ως *tabula rasa* και για τον αποφασιστικό ρόλο του παιδαγωγού.

Ο Μπόζβελι και ο Φώτεινοφ εμπνέονται όσον αφορά την εφαρμογή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου από τα έργα του Δημητρίου Δάρβαρη και του Α. Κοραή. Ο Φώτεινοφ χρησιμοποιεί στην διδασκαλία του την *Μεταφυσική* του Ψαλίδα, έργο το οποίο τον βοηθά να μπει στην ατμόσφαιρα του Γερμανικού Διαφωτισμού και προπαντός του συστήματος των Λάμπνιτς – Βολφ. Τολμώ να πω ότι η *Μεταφυσική* του Ψαλίδα εξασφάλισε την πρώτη επαφή του Φώτεινοφ με τις ιδέες του Βολταίρου, του Νεύτωνα και του Σπινόζα.

Στα έργα των προαναφερομένων Βουλγάρων διαφωτιστών υποστηρίζεται η ιδέα για την εισαγωγή των θετικών επιστημών στο σχολείο. Και στην πολεμική τους με τους αντιπάλους τους χρησιμοποιούν την επιχειρηματολογία του Μοισιόδακα.

Η *Νεωτερική Γεωγραφία* των Δημητριέων βοήθησε τον Μπόζβελι, τον Βασκίδοβιτς και τον Φώτεινοφ στην εισαγωγή των συγχρόνων για την εποχή τους επιστημονικών μεθόδων στην Γεωγραφία. Το λαμπρό αυτό βιβλίο είναι το πρώτο κείμενο στο οποίο οι Βούλγαροι συναντούν για πρώτη φορά τον Κοντιγιάκ και την γλωσσική του θεωρία.

Ο Ιβάν Ντομπρόβσκι σπούδασε στην Άνδρο κοντά στον Θεόφιλο Καΐρη, ο οποίος του μετέδωσε το πάθος τόσο για τα μαθηματικά όσο και για τις εφευρέσεις, αφού είχε ανακαλύψει το «Ένυλο», με το οποίο προσπαθούσε να εξηγήσει τον φυσικό κόσμο. Μάλιστα, ο ίδιος ο Ντομπρόβσκι ως το τέλος της ζωής του ήταν σίγουρος πως θα κατάφερνε να βρει τον τετραγωνισμό του κύκλου.

Τολμώ να πω ακόμα ότι ακριβώς χάρη στην επικοινωνία τους με τα Ελληνικά Γράμματα, οι Βούλγαροι του 19ου αι. τελειοποίησαν την αισθητική τους για το καινούργιο, για την ανάπτυξη της τεχνικής και των τεχνολογιών. Πράγματι, από το ελληνικό περιοδικό *Αποθήκη των ωφελίμων γνώσε-*

ων, ο Κωνσταντίν Φώτεινοφ αντλούσε υλικό για το περιοδικό του, όπου με απέραντο ενθουσιασμό περιέγραφε το τρένο και το ατμόπλοιο. Την αλλαγή στην αντίληψη της πορείας του χρόνου ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης της τεχνικής, που τόσο ωραία αναλύεται από τον Ράινχαρντ Κόζελεκ, την διαισθάνονται τα έργα του Κ. Φώτεινοφ, του Ιβάν Μπογόροβ και του Ιβάν Ντομπρόβσκι. Και επειδή δεν μπορώ να αντισταθώ στον πειρασμό, θα παραθέσω τα λόγια του ήρωα του Γκαίτε, Εδουάρδο, τα οποία θα σας παρακαλέσω να προσέξετε: «Είναι τόσο ενοχλητικό, το ότι κανένα πράγμα δεν μπορείς να το μάθεις μια και για πάντα για όλη την ζωή σου. Οι πρόγονοί μας εξασκούσαν επάγγελμα, την τέχνη του οποίου μάθαιναν στα νιάτα τους, τώρα, όμως, πρέπει κάθε πέντε χρόνια να την μαθαίνουμε ξανά, αν δεν θέλουμε τελείως να βγούμε από την μόδα». Αυτό ειπώθηκε στις αρχές του 19ου αι., και τι να πούμε εμείς στις αρχές του 21ου αι., όταν, κάθε πρωί, πρέπει να λάβουμε καινούργιες γνώσεις στον τομέα της ηλεκτρονικής;

Τα έργα των Ελλήνων διαφωτιστών έπαιξαν θετικό ρόλο για τους Βουλγάρους στην προσπάθειά τους για διαμόρφωση του καινούργιου αστικού ηθικού κώδικα. Από τα ελληνικά μάλιστα μεταφράστηκαν στα βουλγαρικά τα εμβληματικά για τον εκσυγχρονισμό στην Ευρώπη και Αμερική έργα του Α. Γκαλλάν, του Β. Φραγκλίνου και του Τ. Τζέφερσον. Τα αιτήματα του Φραγκλίνου για συστηματικότητα στην δουλειά, για εντιμότητα στο εμπόριο, για φιλεργία, για έναν σχετικό ασκητισμό και αυτοσυγκράτηση είχαν μεγάλη απήχηση στους κύκλους της βουλγαρικής διάνοξης. Η χειραφέτηση της Ηθικής από την Θεολογία και ο ανθρωποκεντισμός της σύγχρονης εποχής εκδηλώνονται μέσα από μια σειρά έργων που μεταφράστηκαν από τα ελληνικά από τον Ν. Μπόζβελι, τον Ρ. Πόποβιτς, τον Κ. Φώτεινοφ και τον Α. Κιπιλόβσκι. Αντίτυπα από τα έργα του Αδαμάντιου Κοραή, στα οποία εκδηλώνεται έντονα η εδραίωση του ανθρωποκε-

ντριισμού του Διαφωτισμού, βρίσκονται στις Βιβλιοθήκες των Ε. Βασκίδοβιτς, Μάρκου Μπαλαμπάνοφ, Κ. Φώτεινοφ.

Η στροφή της ελληνικής διανόησης προς την αρχαιότητα είχε την απήχυσή της και στον βουλγαρικό χώρο στην προσπάθεια της βουλγαρικής διανόησης να αναδειχθούν άλλες υποδειγματικές προσωπικότητες, εκτός απ' αυτές της Αγίας Γραφής. Και αυτή η στροφή τους προς την αρχαιότητα σημαίνει προσανατολισμό προς τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, στο σύστημα του οποίου η αρχαιότητα είναι κύρια πηγή υποδειγμάτων. Θα αναφερθώ μόνο σ' ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουν το γέλιο εμφανίζεται ως μία όψη της μεγάλης σύγκρουσης ανάμεσα στους οπαδούς του εκσυγχρονισμού των νοοτροπιών, από την μία πλευρά, και στους υποστηρικτές των παραδοσιακών αξιών, από την άλλη. Ο Α. Κοραής υποστηρίζει την θετική θέση του Αριστοτέλη ως προς το γέλιο, απορρίπτοντας την υποστηριζόμενη από την Εκκλησία γνώμη ότι το γέλιο είναι κάτι το επιλήψιμο, γιατί ο Χριστός δεν γέλασε ποτέ. Τα κείμενα αυτά του Κοραή είναι γνωστά στον Φώτεινοφ, τον Μπόζβελι και τον Βασκίδοβιτς, οι οποίοι εκφράζουν την ίδια θέση όσον αφορά το γέλιο.

Την εποχή αυτή αρχίζουν να επιδρούν κατά έναν τρόπο και άλλα κείμενα, τα οποία μιλούν για την σταδιακή και δύσκολη οικοδόμηση ενός καινούργιου συστήματος αξιών στον τομέα της Ηθικής. Ένα από τα κείμενα αυτά που μαρτυρούν ακριβώς την βαθμιαία διάκριση της Ηθικής από την Θεολογία είναι το βιβλίο του Έλληνα διδασκάλου Αντωνίου Βυζαντίου, *Χρηστοθήθεια*, το οποίο έχει ως βάση το βιβλίο του Τζ. Ντέλλα Κάζα, *Galateo*, βασιζόμενο σε έργο του Εράσμου. Το βιβλίο απηχεί την θέληση για επαναπροσδιορισμό των ανθρωπίνων σχέσεων.

Η ιδέα της ευδαιμονίας στην μέλλουσα ζωή περνά σε δεύτερη μοίρα στις συνειδήσεις της εποχής, μετατοπιζόμενη από την θέληση για επίγεια ευτυχία. Αυτό το εγχειρίδιο καλής συ-

μπεριφοράς εξηγεί τον επαναπροσανατολισμό της προσοχής από την κατακόρυφη γραμμή στην οριζόντια, την τοποθέτηση του ανθρώπου στο κέντρο της προσοχής και την θέλησή του να αρέσει στον άλλο άνθρωπο και όχι μόνο να αποκτήσει την χάρη των ουρανών. Άλλο στοιχείο που μαρτυρεί την αφομοίωση αυτής της νέας νοοτροπίας είναι ότι η επιλογή βασίζεται στην θεωρία που αντιμετωπίζει το μυαλό του παιδιού σαν *tabula rasa*. Η *Χρηστοθήθεια* του Α. Βυζαντίου διαδίδεται σε χειρόγραφο μορφή στα ελληνικά μετά το 1730, τυπώνεται το 1780 και ανατυπώνεται πολλές φορές τον 19ο αι. Στα βουλγαρικά μεταφράζεται το 1837 από τον Ράινο Πόποβιτς και το 1844 από τον Κ. Φώτεινοφ.

Άλλο κείμενο το οποίο προορίζεται να ρυθμίζει τις συμπεριφορές είναι το βιβλίο του Ιταλού παιδαγωγού και φιλοσόφου Φ. Σοάβε (1743-1808), *Trattato elementare dei Doveri dell' Uomo*. Ο Σοάβε είναι μαθητής του Κοντιγιόκ και του Λοκ και έχαιρε της εκτιμήσεως όλων των βαλκανικών λαών κατά την εποχή μετάβασης στον σύγχρονο κόσμο. Στα ελληνικά το βιβλίο του Σοάβε μεταφράζεται το 1819 και επανεκδίδεται πολλές φορές. Στα βουλγαρικά πρώτος ο Μπόζβελι μεταφράζει από τα ελληνικά αποσπάσματά του, το 1835, και το 1843, ο Σάββα Ραδούλοφ το μεταφράζει ολόκληρο.

Ο ρόλος των Ελληνικών Γραμμάτων εκδηλώνεται και στον τομέα της πολιτικής και κοινωνικής μόρφωσης. Τα έργα του Κοραή με τις απαιτήσεις τους για ισονομία, κοινωνική δικαιοσύνη και δημοκρατία διαδίδονται και στον βουλγαρικό χώρο.

Πολλά παραδείγματα της επίδρασης αυτών των ιδεών βρίσκουμε στα έργα του Φώτεινοφ, του Ντομπρόβσκι και του Μπόζβελι. Μάλιστα στην περίπτωση του Μπόζβελι μπορούμε να μιλήσουμε για ανάγνωση και του Ρουσσώ, σε ελληνική μετάφραση, όπως και για γνωριμία του Φώτεινοφ με το έργο του Τσεζάρε Μπεκάρια χάρη στην μετάφραση του Κοραή.

Θα μνημονεύσω ακόμα και την διάδοση ανάμεσα στους Βουλγάρους του μοντέλου του πεφωτισμένου δεσποτισμού που εμπνέει κάποιους διαφωτιστές και στον ελληνικό χώρο. Πράγματι από τα ελληνικά έγιναν οι μεταφράσεις στα βουλγαρικά των έργων που επέδρασαν κατά έναν τρόπο στην Ευρώπη σε σχέση με την διάδοση αυτού του πολιτικού μοντέλου. Αναφέρομαι στην μετάφραση του Σωφρόνι Βρατσάνσκι του έργου του Μαυριάνι, *Θέατρον πολιτικόν*, όπως και στην μετάφραση του Κωνσταντίν Φώτεινοφ των κειμένων του Ισοκράτους. Από τα ελληνικά μεταφράστηκαν και διάφορα ανέκδοτα για τον Φρειδερίκο Β' της Πρωσίας που ήταν εμβληματικό πρόσωπο ενσαρκώνοντας τον πεφωτισμένο μονάρχη.

Τα έργα των Ελλήνων έπαιξαν ρόλο στην διαμόρφωση των αντιλήψεων της βουλγαρικής διανόησης για την θρησκεία και την Εκκλησία. Αυτό φαίνεται από την στάση ανεξιθρησκείας που δείχνουν ο Κ. Φώτεινοφ, ο Ιβάν Ντομπρόβσκι και ο Στ. Τσομάκοφ, οι οποίοι γνωρίζουν καλά τα έργα του Κοραή. Στα 1840, οι αγωνιζόμενοι για μια ανεξάρτητη Βουλγαρική Εκκλησία χρησιμοποιούν στην επιχειρηματολογία τους εναντίον του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τα κριτικά έργα του Α. Κοραή και του Θ. Φαρμακίδη.

Δεν είναι τυχαίο το ότι οι δύο κεντρικές προσωπικότητες του βουλγαρικού εκκλησιαστικού κινήματος, ο Ιλαρίων Μακαριοπόλσκι και ο Στογιάν Τσομάκοφ, σπούδασαν στην Σχολή του Θ. Καΐρη στην Άνδρο. Στα έργα τους συναντούμε την ίδια επιχειρηματολογία για την αναγκαιότητα εκπαίδευσης του κλήρου, τον περιορισμό των προσκυνηματικών ταξιδιών στους Αγίους Τόπους, το Άγιο Φως.

Και ένα άλλο φαινόμενο αξίζει να υπογραμμισθεί όταν μιλάμε για τον ρόλο των Ελληνικών Γραμμάτων. Οι πρώτοι ιστορικοί μετά την απελευθέρωση της Βουλγαρίας, ο Σ. Σ. Μπόμπτσεφ και ο Ιβάν Σισμάνοφ προσπαθούν όσο μπορούν να προλάβουν τους πρώην αγωνιστές του εθνικού κινήματος

των Βουλγάρων και να τους πάρουν συνέντευξη. Αυτά που έγραψαν ο Σισμάνοφ και ο Μπόμπτσεφ σε σχέση με τον πατριωτισμό τους είναι αξιομνημόνευτα. Οι πρώην μαθητές του Θεόφιλου Καΐρη ισχυρίζονταν ότι αυτοί προσπαθούσαν να εφαρμόσουν όλα αυτά που τους διηγούνταν ο Καΐρης για το μεγαλείο της Ελλάδας όσον αφορά την αναγέννηση και το μεγαλείο της Βουλγαρίας.

Ο Στέφαν Μπόμπτσεφ, ο οποίος σχολιάζει τα απομνημονεύματα των μαθητών του Καΐρη, επιμένει: «Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι από τα στόματα αυτών των αγωνιστών συχνά ακούσαμε τα λόγια “Το ελληνικό σχολείο μας έμαθε πώς να φυλαγόμαστε από το ελληνικό και πώς ν’ αγαπούμε και να σεβόμαστε το δικό μας”». Τα λόγια αυτά συμπληρώνονται με τις αναμνήσεις του Στόγιαν Τσομάκοφ, ο οποίος έλεγε στους Έλληνες: «Από σας έμαθα ότι πρέπει ν’ αγαπιέται η πατρίδα». Το ίδιο ισχυρίζεται και άλλος πρώην μαθητής του Καΐρη, ο Ιβάν Ντομπρόβσκι, ο οποίος επίσης τονίζει τον ιδιαίτερο ρόλο της Σχολής της Άνδρου ως θερμοκηπίου του βουλγαρικού πατριωτισμού.

Τα παραδείγματα αυτά μαρτυρούν τον μέγιστο θετικό ρόλο των Ελληνικών Γραμμάτων στην πνευματική ανάπτυξη των Βουλγάρων σε αυτή την αποφασιστική εποχή. Οι Έλληνες λόγιοι δέχονται την ακτινοβολία των ιδεών του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και τις εφαρμόζουν στην δράση τους σύμφωνα με τις συγκεκριμένες συνθήκες. Τα έργα τους επιτελούν την λειτουργία μεσολαβητή, χάρη στον οποίο οι Βούλγαροι ήρθαν σε επαφή με τις ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Πρόκειται περί μιας ενεργού πρόσληψης της ελληνικής εμπειρίας, στην οποία εκδηλώνεται μια ευαισθησία ακριβώς όσον αφορά τις λύσεις οι οποίες ταιριάζουν στις ανάγκες του αναλόγου βαθμού ανάπτυξης της βουλγαρικής κοινωνίας. Είναι συμπτωματικό το γεγονός ότι οι λόγιοι Αθανάσιος Βογορίδης, Νικόλαος Σάββας Πίγκολος και Ιβάν Σελιμίνσκι δεν βρήκαν κατάλληλο έδαφος εκδήλω-

σης στον βουλγαρικό χώρο και γι' αυτό εργάστηκαν στον τομέα της Ελληνικής Γραμματολογίας, ενώ το έργο τους έγινε προσπελάσιμο από το βουλγαρικό κοινό πολύ αργότερα.

Τα παραδείγματα αυτά δεν εξαντλούν όλα τα φαινόμενα στην πολιτιστική ζωή των Βουλγάρων, όπως και αυτά δεν εκφράζουν όλες τις τάσεις στον κόσμο των ιδεών. Ένα μεγάλο μέρος των κειμένων της εποχής αυτής μαρτυρούν την δύναμη του βάρους της παράδοσης. Ανεξάρτητα απ' αυτό, τα παραδείγματα που αναφέρθηκαν εδώ μας επιτρέπουν να μιλήσουμε για καινούργιες τάσεις στον τομέα των ιδεών, οι οποίες όμως λόγω της καθυστέρησης στην διαμόρφωση των αστικών στρωμάτων στην βουλγαρική κοινωνία και της ισχυρής επιρροής της εκκλησίας δεν φθάνουν τον ριζοσπαστισμό του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.

Ένα άλλο εμπόδιο για την ανάπτυξη του ριζοσπαστικού πνεύματος στους κύκλους των μορφωμένων Βουλγάρων είναι το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος της βουλγαρικής διάνοησης στο δεύτερο μισό του 19ου αι. σπούδασε στην Ρωσία και συνέδεσε τα σχέδια για το μέλλον του έθνους του με την επίσημη ρωσική πολιτική, και όχι με τους φιλελεύθερους ρωσικούς κύκλους.

Αυτή είναι μάλιστα η πολιτική του Νικολάου Β', με τον υπουργό παιδείας τον Σ. Ουβαρόφ, τον πρωτομάστορα του φιλοσοφικού και πολιτικού δόγματος, η οποία ονομάστηκε «θεωρία της επίσημης εθνότητας». Το δόγμα αυτό στηρίζεται στους τρεις στύλους: μονοκρατία, εθνότητα και ορθοδοξία. Η τριάδα αυτή έπρεπε να εξουδετερώσει το σύνθημα: ελευθερία, αδελφότητα και ισότητα. Και εδώ πρόκειται όχι μόνο για την ήττα των δημοκρατικών ιδεών από τον εθνικισμό στον βουλγαρικό χώρο, αλλά και για την ήττα των ιδεών του εκσυγχρονισμού, επειδή στην περίπτωση των κύκλων των σλαβοφίλων, με τους οποίους συνδέθηκε ένα μεγάλο μέρος των Βουλγάρων τον 19ο αι., δεν γίνεται λόγος

μόνον για την άρνηση των δημοκρατικών αξιών, αλλά για μια ιδεολογία που, πρόσφατα, πολύ επιτυχημένα έλαβε το όνομα «οκσιδενταλισμός» ως ανταπάντηση του «οριενταλισμού» του Εδουάρδ Σαϊντ.

Πρόκειται περί της σκόπιμης εικόνας της Δύσης που γεννιέται στην Ανατολή. Η εικόνα αυτή περιλαμβάνει το μίσος προς την πόλη και τον πολιτισμό της, την εξιδανίκευση των μεσαιωνικών αξιών, την κριτική του αστικού πολιτισμού, του εμπορίου, της υλικής άνεσης, του ρασιοναλισμού, των θετικών επιστημών, της απελευθέρωσης του ατόμου. Γενικά ο οκσιδενταλισμός σημαίνει απόρριψη του εκσυγχρονισμού, ο οποίος είναι το εγχείρημα του Διαφωτισμού την εποχή της μετάβασης από την παραδοσιακή προς την σύγχρονη κοινωνία. Αυτή η τάση οκσιδενταλισμού αρχίζει να διαγράφεται στα έργα του Ιβάν Σελιμίνσκι, ο οποίος συνδέεται με την ρωσική πολιτική στα Βαλκάνια, και έντονα δαιμονοποιεί την εικόνα της Δύσης. Στοιχεία από οκσιδενταλισμό βρίσκουμε στα έργα του Γκεώργκι Ραχόβσκι, στα οποία συναντούμε την φράση ότι οι Δυτικοί δεν έχουν το δικαίωμα να μας κάνουν τον έξυπνο, γιατί όταν αυτοί ήταν ακόμα τελείως άγριοι, ζούσαν επάνω στα δένδρα και τρώγανε βάλανιδια, εμείς είχαμε Γράμματα.

Περίπου παρόμοια φράση βρίσκουμε και σε ένα κείμενο του Ιβάν Ντομπρόβσκι, ο οποίος θυμώνει με τους Δυτικούς γι' αυτό που λένε ότι οι Σλάβοι είναι καθυστερημένοι. Παρόμοιες διαθέσεις εκδηλώνονται πολύ έντονα στα έργα του μεγάλου επαναστάτη Χρίστο Μπότεβ, ο οποίος άνοιξε πόλεμο όχι μόνο με τους Τούρκους, αλλά και στην καθημερινή ζωή και τον πολιτισμό του άστεως γενικά.

Είναι πολύ ενδιαφέρον να υπογραμμιστεί ότι σε ορισμένα κείμενα, η προκατειλημμένη στάση προς την πόλη και τον αστικό πολιτισμό εκδηλώνεται εναντίον των Ελλήνων, οι οποίοι για μια περίοδο ενσαρκώνουν το άστυ στην συνείδηση ενός μέρους της βουλγαρικής διανόησης.

Σήμερα λόγω της χρονικής αποστάσεως από εκείνη την εποχή, μπορούμε να πούμε ότι η προσπάθεια εκσυγχρονισμού της βουλγαρικής κοινωνίας, η οποία έγινε τον 19ο αι., παρόλο που δεν πραγματοποιήθηκε στην έκταση στην οποία συνελήφθη η ιδέα αυτή, αξίζει να μνημονευθεί τουλάχιστον για τρεις λόγους.

Πρώτ' απ' όλα μας έδωσε την ευκαιρία να μιλήσουμε για τις καρποφόρες επαφές μεταξύ των αντιπροσώπων της διανόησης των δύο κοινωνιών μας. Δεύτερον, έχουμε αφορμή να ξανασκεφθούμε τι απαιτήσεις να έχουμε προς τον εαυτό μας, σε σχέση με αυτό το καθήκον. Και τρίτον, να εκφράσουμε την ελπίδα ότι τώρα, που η Βουλγαρία μπήκε τελικά την 1η Ιανουαρίου 2007 στην πορεία την οποία ονειρεύονταν οι Κ. Φώτεινοφ, Νεόφιτ Μπόζβελι, Ιβάν Ντομπρόβσκι και Ιβάν Μπογόροφ, το εγχείρημα του εκσυγχρονισμού δεν θα μείνει μόνο μια ουτοπία.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ljuboslovie (Σμύρνη 1842, 1844-1846).

Mirozrenie (Βιέννη 1850-1851).

Aleksieva A., «Grăckata prosveta i formiraneto na bălgarskata vāzroždenska inteligencia» (Η ελληνική εκπαίδευση και η διαμόρφωση της βουλγαρικής διανόησης), *Studia Balkanica* 14 (1979) 209-232.

—, *Prtevodnata proza ot grăcki prez Vāzraždaneto* (Οι μεταφράσεις πεζών έργων από τα ελληνικά στα βουλγαρικά την εποχή της Αναγέννησης), Sofia 1987.

Anderson B., *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, London 1983.

Buruma I. – Margalit A., *Occidentalism. A short History of Anti-Westernism*, London, Atlantic Books, 2004.

Danova N., «Razrivat meždū grăckite vāzroždenci i Carigradskata patriaršia» (Η διάσπαση ανάμεσα στους Έλληνες διαφωτιστές και το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως), *Izvestia na Bălgarskoto Istorichesko Druzestvo* 27 (1970) 35-65.

- , «Kām vāprosa za roljata na Gräckoto prosveštenie v procesa na formiraneto na bälgarskata väzroždenska ideologia. Adamandios Korais i bälgarite» (Συμβολή στο πρόβλημα για τον ρόλο του Ελληνικού Διαφωτισμού στην διαδικασία διαμόρφωσης της ιδεολογίας των Βουλγάρων τον 19ο αι. Ο Αδαμάντιος Κοραΐς και οι Βούλγαροι), *Studia Balkanica* 18 (1985) 41-70.
 - , «Neofit Bozveli i gräckoto prosveštenie» (Ο Νεόφιτ Μπόζβελι και ο Ελληνικός Διαφωτισμός), *Neofit Bozveli i bälgarskata literatura*, Sofia 1993, σσ. 24-44.
 - , «L'image du Grec dans la littérature bulgare (XVe-milieu du XIXe s.)», *Études Balkaniques* (1994/2) 15-40.
 - , *Konstantin Georgiev Fotinov v kulturnoto i idejno-političeskoto razvitie na Balkanite prez XIX vek.* (Ο Κωνσταντίν Γεωργιέβ Φώτεινοφ στην πολιτιστική, ιδεολογική και πολιτική εξέλιξη των Βαλκανίων τον 19ο αι.), Sofia 1994.
 - , «Une page des relations bulgare-grecques au XIXe siècle: les élèves bulgares de Théophilos Kairis», *Études Balkaniques* (1995/3-4) 82-110.
 - , Das Bild der Griechen in bulgarischen Schulbüchern vom 18. bis zum frühen 20. Jahrhundert, *Öl ins Feuer. Schulbücher, ethnische Stereotypen und Gewalt in Südosteuropa*, Hannover 1996, σσ. 27-50.
 - , «Certains aspects des contacts bulgare-grecs dans le domaine de la lexicographie», *Études Balkaniques* (1997/3-4) 63-74.
 - , «La bibliothèque de l'école hellénique de Plovdiv», *Balkan Studies* 42/1 (2001) 61-68.
 - , «Problemät za nacionalnata identičnost v ucebnikarskata knižnina, publicistikata i istoriografiata prez XVIII-XIX vek.» (Το πρόβλημα της εθνικής ταυτότητας στα σχολικά βιβλία, τον τύπο και την ιστοριογραφία), *Balkanskite identičnosti v bälgarskata kultura*, Sofia 2003, σ. 70.
 - , «Ivan Dobrovski à Vienne. (Contribution à l'histoire de Vienne en tant que centre politique et culturel des peuples balkaniques au XIXe siècle», *Études Balkaniques* (2003/2) 3-45.
 - , *Arhiv na Konstantin Georgiev Fotinov. T. I. Gräcka korespondencia.* (Αρχείο Κωνσταντίν Φώτεινοφ, τ. Α', Ελληνική αλληλογραφία), Sofia 2004.
- Detrez R., «Relations between Greeks and Bulgarians in the Pre-Nationalist Era: The *Gudilas* in Plovdiv», *Greece and the Balkans*.

- Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment*, ed. by Dimitris Tziouvas, Aldershot 2003, σσ. 30-43.
- Καράς Γ., «Η διείσδυση του επιστημονικού ευρωπαϊκού πνεύματος στον ελληνικό προεπαναστατικό αιώνα», *Αφιέρωμα στον Ε. Π. Παπανούτσο*, Αθήνα 1980, σσ. 454-455.
- , «Η φυσική σκέψη του Θεόφιλου Καΐρη και η ευρωπαϊκή φυσική σκέψη του καιρού του. Η υπόθεση του ενύλου», *Πανελλήνιο Συμπόσιο «Θεόφιλος Καΐρης»*, Αθήνα 1988, σσ. 71-81.
- Koselleck R., *Plastovete na vremeto (Τα στρώματα του χρόνου)*, Sofia 2002.
- Kristanof Ts. – Maslev S. – Penakov I., *Dr Ivan Seliminski kato učitel, lekar i obsteštvenik (Ο Δρ Ιβάν Σελμίνσκι ως διδάσκαλος, γιατρός και δημόσιος παράγων)*, Sofia 1962.
- Pundev V., «Grăcka-bălgarski literaturni sravnenia» (Ελληνο-βουλγαρικοί παραλληλισμοί), *Spisanie na BAN* 38 (1929) 145-223.
- Said E., *Orientalism*, London 1979.
- Šišmanov I., «Konstantin G. Fotinov, negoviat život i negata deinost» (Κωνσταντίν Γ. Φώτεινοφ, η ζωή και το έργο του), *Sbornik za narodni umotvorenija nauka i knižnina* 11 (1894) 591-763.
- , «Uvod v istorijata na Bălgarskoto vazražđane» (Εισαγωγή στην ιστορία της Βουλγαρικής αναγέννησης), *Bulgaria 1000 godini (927-1927)*, Sofia 1930, σσ. 279-319.
- , «Ivan Dobrovski», *Bălgarski pregled* 3 (1896) 139-186· Νέα έκδοση: *Ižbrani proizvedenija*, t. I, Sofia 1965, σσ. 298-332.
- Smith A., *National Identity*, Harmondsworth 1991.